

Zonen en broers

In Kroniek 2011/2-3 stonden we stil bij parabels, de parels van de Joodse en Joods-christelijke vertelkunst. Het vertellen van parabels is een onmisbaar deel van het onderricht van Jezus en de rabbijnen aan hun leerlingen of aan het volk. Dankzij de synoptische evangeliën en de Talmoed zijn ze deel geworden van de wereldliteratuur en informeren en inspireren ze miljoenen gelovigen over de gehele wereld. Het fascinerende van parabels is dat ze, ofschoon fictief, aanknopen bij herkenbare elementen uit het dagelijks leven of de literaire traditie. Zo zagen we in aflevering 8 in de bespreking van Lukas 15 dat Rabbijnse parabels net als Jezus de waarde van omkeer onderstrepen in het beeld van een vader die zijn zoon tegemoet gaat, of de schaamte onderkennen van de zoon die zijn erfenis verzaakt. We vervolgen onze speurtocht naar Bijbelse motieven en culturele elementen in parabels over zonen.

‘EEN VADER HAD TWEE ZONEN’

Het motief van een vader of koning die zonen had is een *topos* in parabels. Van Jezus zijn twee parabels bekend over een vader met twee zonen. De kortere is te lezen in het evangelie van Mattheüs (21:28-31). Twee zonen krijgen opdracht van hun vader te werken in de wijngaard. De ene zegt nee, maar bedenkt zich en doet het toch, de andere zegt ja maar doet het niet. Op de retorische vraag wie van beiden de wil van de vader heeft gedaan antwoordt Jezus de hogepriesters en oudsten met verwijzing naar tollenaars en hoeren, ‘die u voorgaan in het Koninkrijk’.

In Lucas 15:11-32 vertelt Jezus het verhaal van de jongste zoon die zijn erfenis vervroegd opneemt, ver weg gaat en zijn bezit verbrast. Hij eindigt bij de varkens en komt tot zichzelf, waarna hij zich liever als slaaf weer bij zijn vader voegt. Als hij terugkeert naar zijn vaders’ huis wordt hij al van verre opgewacht. De vader richt een feest aan waarop de oudste zich beklaagt dat hij nimmer een bokje kreeg om met zijn vrienden feest te vieren. Hij beschuldigt zijn broer ervan dat die zijn vermogen heeft verbrast bij de hoeren (vs. 31). Als antwoord krijgt hij te horen (vss. 31-32): “Jongen, jij bent altijd bij me en alles wat ik heb is van jou.

Mat 21: de gehoorzame en de ongehoorzame zoon

We moeten feestvieren en blij zijn, want die broer van je was dood en is weer levend geworden, hij was verloren en is teruggevonden”.

In beide parabels gebeurt er iets in de relatie van de vader met zijn zonen. In Mattheüs wordt die crisis niet uitgewerkt, in Lucas staat de reactie van de vader juist centraal. De jongste zoon wordt omhelsd en gekust. Maar ook de relatie met de oudste broer lijkt een subtiele wending te

ondergaan, zo blijkt uit de reactie van de vader op diens verwijt. Zijn bezit was al die tijd ook ter beschikking van de zoon. In een recent essay toont de judaïcus en rechtsgeleerde Bernard Jackson op subtiële wijze aan dat voor deze zoon de kwestie van erfrecht hier een rol speelt. Immers, de terugkeer van de jongste zoon roept de vraag op of die nu ook recht heeft op dat deel van de erfenis dat is gegroeid tijdens zijn afwezigheid, en dat vrijkomt als de vader komt te overlijden! Die kans lijkt groot, juist omdat de jongste zoon weer als zoon is aangenomen. Wat betekent dit voor de rechten van de oudste zoon? Het antwoord van de vader stelt hem in twee opzichten gerust: zijn bezit is nu al van hem, hij hoeft niet te vrezen voor zijn deel van de erfenis.

‘JIJ WAS AL DIE TIJD BIJ MIJ’

De oudste zoon wordt op nog een manier in zijn positie bevestigd. Hij krijgt geen kritiek op zijn ogenschijnlijk jaloezische of angstige reactie, maar zijn nabijheid bij de vader wordt uitdrukkelijk erkend. Nabijheid van vader en zoon is een terugkerend thema in rabbijnse parabels die verklaren dat God ook in de ballingschap bij Israël is:

‘Een gelijkenis. Dit lijkt op een koning wiens zoon naar een provincie bij de zee ging, en (de koning) ging en voegde zich bij hem. Hij ging naar een ander land en de koning ging en voegde zich bij hem. Zo ook, toen Israël afdaalde naar Egypte, voegde de Sjechina zich bij hen, zoals is gezegd: Ik zal zelf afdalen met u naar Egypte’ (Gen 46:4)...’(Mekhilta de R. Ishmael Sjira Besjallach 3)

Hier is de zoon Israël en de vader is God’s Inwoning (Sjechina) die zelfs meegaat in de verdrukking in Egypte of, zoals de parabel vervolgt, Babylonië. In Lucas was de oudste zoon al die tijd al bij de vader, maar ervoer hij dat misschien niet zo. Het is de vader die hier een opening moet forceren door zijn trouw te erkennen. Klinkt in de vraag van de oudste zoon het verlangen door gezien te worden? Een ontroerende Rabbijnse parabel speelt met dit verlangen van een zoon. De parabel verklaart het verhaal van het manna in de woestijn (Ex. 16). De vraag is waarom dat manna iedere dag opnieuw werd gegeven. Dat Israël dagelijks het manna moet ophalen duidt R. Sjimon bar Jochai als de dagelijkse ontmoeting met God:

‘R. Sjimon zei: Waarom viel het manna niet in een keer maar iedere dag? Zodat ze hun harten zouden richten op hun Vader in de Hemelen. Een gelijkenis. Dat lijkt op een ‘koning die een decreet uitvaardigde over zijn zoon dat

deze een jaarlijks' levensonderhoud een keer per jaar zou ontvangen. En de zoon groette zijn vader slechts op het moment dat hij zijn levensonderhoud kreeg. Eens veranderde de Koning van gedachten en decreteerde dat hij zijn levensonderhoud iedere dag zou ontvangen. De zoon zei: zelfs als ik mijn vader slechts begroet bij het ontvangen van mijn levensonderhoud, het is me genoeg!' (*Sifrei Numeri 89*) In deze mystieke duiding staat het menselijk verlangen centraal om het Aangezicht van God te zien. Dat God dagelijks het manna geeft, biedt de mens de gelegenheid Hem dagelijks te ontmoeten en dat moment, die begroeting, zegt de zoon, is voldoende.

Luc 15: de terugkeer van de verloren zoon

FAMILIE-EER EN PUBLIEKE EER

Wat in parabellen over vaders of koningen (de standaard-metafoor voor God in rabbijnse parabellen) en hun zonen vaak wordt gethematiseerd, is de fragiele economie van familie-eer. Eer is iemands sociale status in de ogen van anderen, de waarde die hij belichaamt in de ogen van de gemeenschap. Eer is een schaars goed, dat wel snel kan afnemen maar zelden vermeerdert; slechts een hogergeplaatste zoals een koning of hogepriester kan iemands eer doen toenemen. Aangezien eer zo kostbaar is, vormt het een belangrijk sociaal kapitaal. Het afbreuk doen aan iemands eer kan dan ook niet zonder gevolgen blijven. Het is aan de zonen de vader te eren door, publiekelijk, passend gedrag te vertonen. Zo leert een tweede-eeuwse Rabbijnse leraar hierover het volgende:

'R. Sjimon bar Jochai zei: dit lijkt op een koning die vele zonen en knechten had en ze werden gevoed en onderhouden door zijn hand. En de sleutels van de schatkamer waren in zijn hand. Zolang ze de wil van de vader deden opende hij de schatkamer, en ze aten en ze dronken. Maar zodra ze zijn wil niet deden sloot hij de schatkamer en ze stierven van de honger.' (*Sifrei Deut. 40* (ed. Finkelstein 83))

Deze drastische parabel ademt Deuteronomistische theologie: als Israël de geboden onderhoudt is er zegen en

leven, als Israël de geboden verbreekt is er vloek en dood. In de *nimsjal*, de exegetische toepassing, worden inderdaad Dt 28:12 en Dt 11:17 aangehaald. De vooronderstelling van de parabel als ook van de exegese is cultureel gelegen in de almacht van de patriarch en diens macht over leven en dood, een recht dat in de Romeinse cultuur zelfs wettelijk verankerd was. De patriarch heeft de zorg voor zijn zonen en knechten maar eist volstrekte gehoorzaamheid, dat wil zeggen, publiekelijk respecteren van zijn eer. In dat licht is duidelijk dat de jongste zoon (Lucas) en de zoon die weigert de wil van de vader te doen (Mattheüs) hun vader publieke-

lijk te schande zetten. In Lucas beschuldigt de oudste zoon de jongste dat hij zijn vermogen 'bij de hoeren' heeft verbrast. Die woorden onderstrepen de schande die de vader is aangedaan. In Mattheüs 21 is de vraag van Jezus wie de wil van de vader heeft gedaan ook niet geheel retorisch, immers, de eerste zoon weigerde eerst en zette daarmee de relatie met zijn vader op scherp. Veelzeggend is dat het submotief 'hoeren' ook daar voorkomt. Jezus laat immers op de gelijkenis een spreuk volgen over 'hoeren en tollenaars', die het Koninkrijk eerder zullen ingaan dan hogepriesters. Hoeren en tollenaars brengen schande over wie zich met hen inlaat. Hierin klinkt Jezus' amper verholen kritiek door op de hogepriesters die de wil van de Vader zeggen te doen maar die uitspraak niet nakomen. Gods eer lijkt publiekelijk gebruuskeerd door 'hoeren en tollenaars', maar het *heimelijke* bruuskeren van Gods eer door de hogepriesters komt met het aanbreken van het Koninkrijk van God aan het licht! De ironie is dat de leiders zelf deze conclusie trekken: 'Wie van de twee heeft de wil van de vader gedaan?' Ze zeiden: 'De eerste.' Jezus zei hun: 'Ik verzeker u, tollenaars

en hoeren gaan u voor naar het koninkrijk van God.'

JACOB EN ESAU

Terug naar Lucas en diens gelijkenis van de twee zonen (Luc 15). Niet alleen de eer van de vader, maar ook die van de oudste zoon is in diskrediet gebracht. Als de jongste in zijn status als zoon wordt bevestigd door een feest, blijft de oudste veelbetekend buiten staan:

'Toen werd hij kwaad en hij wilde niet binnenkomen. Daarop kwam zijn vader naar buiten en probeerde hem tot andere gedachten te brengen. Maar hij gaf zijn vader ten antwoord: "Ik dien u nu al zoveel jaren en nooit heb ik een gebod van u overtreden, maar mij hebt u nog nooit een bokje gegeven om met mijn vrienden feest te vieren."' (vss. 28-29).

Waarom belicht de parabel de reactie van de oudste zoon? Het Griekse werkwoord *douleuo*, 'dienen (als een slaaf)', roept een Bijbels beladen motief op. Het wordt door de Septuaginta (LXX) gebruikt in de Jacob en Esau-cyclus (Gen. 27-35) als weergave van het Hebreeuwse *avad*:

'Twee volken zijn het, die u draagt;

twee volksstammen die al in uw schoot uiteengaan.

Een van de twee zal machtiger zijn:

de oudste zal dienstbaar zijn aan de jongste.' (Gen 25:23)

We vinden dit werkwoord ook in de dramatische scene (Gen 26:34-36) waarin Esau ontdekt dat Jacob hem zijn vader's zegen afhandig heeft gemaakt. Hij smeekt zijn vader Isaac of die niet nog een zegen voor hem heeft. Hij had toch als eerstgeborene recht op de erfenis, ook al had hij die voor een bord linzensoep verkocht! Het vervolg is veelzeggend voor de toekomst van de relatie tussen Jacob en Esau: 'Daarop nam zijn vader Isaac het woord en zei:

“Ver van de vruchtbare grond zul je wonen,
ver van de dauw uit de hemel van boven.

Van je zwaard zul je leven,
en je broer zul je dienen.

Maar als je je losrukt,
schud je zijn juk van je nek!” (Gen 26:39-40)

Dit veroorzaakt een generaties omvattend conflict tussen beiden. Dezelfde Bijbelse hoogspanning is in onze parabel voelbaar. We vinden meerdere allusies op het Jacob-Esau verhaal: erfenis/zegen, de reactie van de vader, vervreemding tussen de broers, lange afwezigheid van de jongste zoon in een ver land, de ontvangst van de vader met een kus (LXX Gen 33:4 wordt vrijwel letterlijke hernoemen in Luc 15:20), het beste kleding (Gen 27:15), de oudste zoon die terugkeert van het veld (Gen 27:5,30) en, tenslotte, het sub-motief van het geitenbokje (LXX Gen 27:9/Luc 15:29). Zo roept de parabel ook de vraag op of het weer aannemen van de jongste zoon door de vader niet een voorkeursbehandeling is, gebaseerd op de Bijbelse voorliefde van de vader voor de jongste zoon (Isaac/Jacob/Jozef). Die indruk wordt nog versterkt door de allusies aan het Jozef-verhaal (Gen 41-46): de hongersnood in het verre land waardoor de jongste zoon besluit terug te keren herinnert aan de hongersnood in Kanaän, waardoor Jozef zijn broers weer ontmoet (Gen 47:13); het kleding en de ring die de jongste zoon van zijn vader krijgt alluderen op het veelkleu-

rige kleding dat Jacob Jozef geeft (Gen 37:3) en de ring als symbool van Jozefs gezag in het huis van Farao (Gen 41:41-42). Krijgt de jongste zoon zelfs een bevoorrechte positie in het huis?

DE ZONDAAR EN DE RECHTVAARDIGE

De parabel in Lucas is geen exegese van de Jacob en Esau- of de Jozefcyclus, maar de allusies suggereren dat Jezus een oud Bijbels probleem oproept: zal de herwonnen status van de jongste zoon niet de jaloezie opwekken van de oudste en zo een nieuw conflict genereren? Waaraan denkt de parabelverteller dan? Ten tijde van de redactie van Genesis duidt dit familieconflict de politieke strijd aan tussen het Zuidrijk Judea en het Noordrijk Israël. De Rabbijnen lezen Esau als personificatie van het Romeinse Rijk, of, vanaf de vierde eeuw, het Byzantijnse christendom. Het is in dat licht frappant dat Lucas de parabel van de twee zonen positioneert in het deel van zijn evangelie waarin het over het leerlingchap gaat: Luc 14 gaat over publieke eer; Luc 16, over omgaan met de buitenwereld. Dacht Jezus met deze parabel aan het probleem van rechtvaardigen en zondaars in Israël, in zijn gemeenschap? De parabel roept op de zondaar niet op te geven, maar bevestigt tegelijkertijd de vrome leerling in zijn bijzondere positie bij God. Waar het om gaat is dat beide zonen het onverklaarbare geduld zien waarmee God verlangend uitkijkt naar de mens. Dat doorbreekt iedere angst voor schaamte of verlies, dat maakt het voor beiden mogelijk te delen in de vreugde van de terugkeer. Niet voor niets eindigt de parabel hier, abrupt, als een open vraag.

ERIC OTTENHEIJM

Met dank aan Annette Merz, Leo Mock en aan mijn student Rens den Boer.

Geëerd om inzet Joods-katholieke relaties

Hans Troost (links op de foto) en Jan Hoen, werkgroepsleden van de Resonansgroep Katholieke Kerk-Jodendom van het bisdom Roermond, zijn op 9 september 2013 benoemd tot ridder in de Orde van Sint Sylvester. Ze hebben ertoe bijgedragen dat in Limburg sprake is van een vruchtbare en hartelijke relatie tussen Joden en katholieken. Het Joodse werkgroep lid Benoit Wesly vroeg de onderscheiding bij het Vaticaan aan, ondersteund door mgr. Theo Willemsen. De Orde van Sint Sylvester is een hoge pauselijke onderscheiding.

Opperrabbin B. Jacobs van het Inter Provinciaal Opper Rabbinaat sprak tijdens de plechtigheid: 'Als gelijkwaardige partners zijn we de contacten aan het opbouwen. De bekeringsdrang en de bekeringsangst voelen we niet meer als we elkaar als vrienden ontmoeten.' (Bisdom Roermond)

Bisdom Roermond

Paulus

Het artikel van Jaap van der Meij over de beeldvorming over de apostel Paulus krijgt nog een vervolg. Wegens omstandigheden hebben we de plaatsing van dit tweede deel uitgesteld. Onze bedoeling is het in een van de komende nummers van KRI Kroniek alsnog te presenteren. U houdt het dus nog te goed.

DE REDACTIE